

Csík népe és népesedési viszonyai

CSÍK NÉPÉT három jelleg határozza meg: túlnyomó többségében székely, katolikus és őstermelő. A magyar területeken csak Csongrád, Heves és Hajdú megye mutat hasonló egységet, s talán még emlegethetnénk Győrt és Somogyot, ha az összehasonlítás volna a célunk, ámde pusztán csak jelezni kívánjuk, hogy a népesség faji, vallási és foglalkozási megoszlásában nagy egységekkel találkozunk, melyek döntően befolyásolják a népélet minden megnyilvánulását.

A népesség fejlődését, sajnos, nincs módunk két évszázadnál nagyobb időközben tanulmányozni. Gösseli kamarai kiküldött jelentése 1703-ból az első szám-bavehető statisztika, majd az 1715. és 1721. évben készült népösszeírás. Gösseli¹ végeredményei szerint a 4.196 háztartás közül armalista 110, primipilus és pixidarius 2.559, colonus 934, inquilinus pessionatus 103 és inquilinus non pessionatus 490. Az 1715. évi népszámlálás szerint a háztartások száma 3.999, az 1721. évi szerint pedig 4.215, de a Pragmatica Sanctio korabeli népességet feldolgozó mű ezt a végösszeget 5.629-re helyesbíti s az adókötelesek lélekszámát 33.774-ben, az összeírásból kihagyott 167 nemes, illetve pap és tanító hozzáadásával az összes lélekszámot 33.941-ben állapítja meg.² Részletezve³: a háztartások közül

	Nemes	Jobbágy	Zsellér	Taksás, szabados	Egyéb	Összesen
Alcsíkon	62	506	26	823	30	1.447
Felcsíkon	28	239	45	646	51	1.009
Gyergyóban	36	218	28	814	34	1.130
Kászonban	14	109	18	226	2	269
Összesen:	140	1.072	117	2.509	117	3.955

mely végösszeghez hozzáadandó Csíkszereda 44 mezővárosi polgárcsaládjá⁴ s így teljes a 3.999 háztáj. A kiszámított népesség (33.941 lélek) viszont így oszlik meg:

¹ Gösseli G. Ferenc udv. kamarai kiküldött kéziratot jelentését a bécsi Kriegs-archivum őrzi. Az itt közölt adatokat Domokos Pál Péter bocsátotta rendelkezésemre.

² Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–21. Magyar Stat. Közl. Uj f. XII. k. Bp. 1896, 35* l.

³ Uo. 217–18. l.

⁴ Uo. 227. l.

nemes 800 (2,36%), pap és tanító 67 (0,20%), taksás, szabados 21.410 (63,08%), jobbágy 9.218 (27,16%), zsellér 1.113 (3,28%), városi polgár 4% (1,46%), egyéb 837 (2,46%). Az 1724. évi összeírás végeredményei ehhez hasonlóak: a 3.794 háztáj közül armalistáé 125, armalista özvegyéé 12 (összesen 137), primipilus vagy pixidariusé 2.451, confrater primipilusé 32, ezek özvegyei 225 (összesen 2.708), jobbágyé 710, jobbágy özvegyéé 37 (összesen 747), zselléré 107, vagusé 53, molnáré 42⁵. A II. József alatti összeírás eredményeihez – kéziratban lévén – nem juthattunk hozzá, így alább az 1721. évi népesség adat mögé mindjárt az 1850. évit kell írunk:

1721	33.941	1890:	114.110
1850	92.449	1900:	127.995
1869	107.285	1910:	145.720
1880	110.940	1930:	157.748 ⁶ .

Csik népe

A PRAGMATICA SANCHO korában a községek egy kivételével ugyanazok, mint az 1567. és 1576. évi lustrák idején,⁷ ez az új község, melyet a szárhegyi Lázárok nem is olyan rég alapítottak, Vasláb, 19 román jobbágy háztartással. Vaslábban túl ezidőtájt alig is találunk románokat a három szék területén, a 95 százaléknyi székely népességgel szemben a románság ekkor alig 5 százalékot jelent⁸. A mai megye területére való beszivárgásuk később indul meg s akkor sem az ősi községek felé tart, hanem a létesülő határszéli telepek nyújtanak szállást számukra, tömegesebben csak azóta szerepelnek, mióta Gyergyó északi térsége s a havasi medencék benépesülnek. Benkő Károly statisztikája⁹ az 1850. évi helyzetet adja s már 12.834 románról emlékezik, de ekkor már számos új telepről is beszámol, így a ditrói rovatban Bélbor, Borszék, Salamás, Tölgyes és Holló községeket, a gyergyóremetei rovatban Szárhegyet, a gyergyószentmiklósi rovatban Békás és Zsedánpaták telepeket, a gyergyóújfalvi rovatban Damunk községet, a szépvízi rovatban Gyimeslok, Gyimesközéplok, és Gyimesbükk községeket, s külön Kósteleket említi, s ezek közül Bélbor, Salamás, Holló, Békás, Zsedánpataka, Várhegy, Damunk és Kóstelek lakossága túlnyomó részében román, Tölgyesen, Gyimeslokon a székelységgel, illetve a csángókéval vetekedő a románság népességszáma. Az arány akkorra már így alakult: székely 82,2% (76.061), román 13,8 (12.834), örmény 2,0 (1.867), cigány 1,1 (1.094) egyéb 0,6 (593, melyből zsidó mindössze 8).

⁵ Uo. 463. l.

⁶ Az 1721. évi népszámot a fentebb i. mű 35. lapján közli; az 1850. évi népszámot *Benkő Károly*: Csik, Gyergyó és Kászón leírások két tí. általános és részletes osztályokban. Kvár., 1853-táblás mellékleteiből vesszük; az 1869, 1880., 1890., 1900. és 1910. évi népszámokra vonatkozólag I. *M. Stat. Közl.* megfelelő köteteit; az 1930. évi népszámlálás végeredményeit közli az *Indicatorul Statistic al satelor și unităților administrative din România* Buc. 1932. c. kiadvány, amelynek segítségével itt a régi megye beosztás szerint Csikhoz tartozó községek összesített számadatát vesszük. (Ma egyébként csak 146.584 lélekből áll a megye lakossága, mert a gyergyói és tölgyesi néhány járás néhány községét Maros megyéhez csatolták.)

⁷ Az 1567. és 1576. évi listákra vonatkozólag I. Székely Oklevéltár.

⁸ Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. 463. l.

⁹ I. m. említett táblás kimutatásai.

Csík megye nemzetiségi adatainak fejlődése

ÉV	Összes lakosság	Magyar	Román	Egyéb
a b s z o l ú t s z á m o k b a n				
1881	110.940	96.424	13.481	1.035
1890	114.110	98.861	14.470	779
1900	127.995	110.643	15.878	1.474
1910	145.720	125.888	18.032	1.800
1930	145.806	124.971	18.455	2.380
%				
1881	100.0	86,9	12,2	0,9
1890	100.0	86,6	12,7	0,7
1900	100.0	86,5	12,5	1,0
1910	100.0	86,4	12,4	1,2
1930	100.0	85,7	12,7	1,6

Orbán Balázs az 1867. évi adatokat közli a *Catalogus ven. Cleri Dioc. Trans.* hiteles példánya alapján¹⁰. Eszerint Csík – Gyergyó – Kászonban katolikus 96.525, görög egyesült 13.028, görög nem egyesült 17, protestáns, idegen, cigány 1.667, összesen 111.237 lélek. „Már most, ha a nemzetiségek, vagy jobban mondva a nyelvek szerént akarjuk osztályozni – írja – magyarajkú székely mindaz, aki katolikus = 96.525. A keleti vallásúak közül mindazok, kik a csíki ősfalukban laknak, magyarajkúak, ...ezek és a székelyek közt nyelv, öltözet és szokásokra nézve mi eltérést sem vehetünk észre és így románoknak legfeljebb a havasok közti azon új telepek lakóit vehetjük, kik úgy nemzeti nyelvüket, mint viseletüket megtartják, ezeknek száma a legengededényebb számítással sem megy 6.000-nél többre, miszerént a fennmaradókat bizton keleti vallású székelyeknek vehetjük, számuk 7.045. Ami protestáns, idegen és cigány, az mind magyarajkú: 1667. Eszerént tehát Csík, Gyergyó és Kászon magyarajkú vagy székely lakóinak száma 105.237, román lakosságának száma 6.000. Ezek egy mezővárosban, 59 faluban és 16 praediumban vagy havasi telephelyen vannak elhelyezve, mely helységek kerületenként következőleg oszlanak fel: Fel-Csíkon 1 mezőváros, 23 falu, 5 telep; Al-Csíkon 22 falu, 1 telep; Gyergyóban 9 falu, 10 telep; Kászonban 5 falu.” 1881-ben a 110.940 lélek anyanyelv szerinti megoszlása a következő: 92.802 magyar, 12.836 román, 411 német, egyéb 724 (4.167-en nem tudnak beszélni)¹¹. 1891-ben a megye 114.110 lakosából magyar 98.861 (86,6%), román 14.470 (12,7%), német 384 (0,3%)¹². 1900-ban magyar anyanyelvűnek 86,5% mondja magát (110.643), míg a magyarul beszélők arányszáma 91,0% (116.475)¹³. 1910-ben ugyancsak 86,4% magyar

¹⁰ V. ö. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. Pest, 1869. II. k. 6–7. l.

¹¹ V. ö. Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. II. k. Bpest., 1882. 84. l.

¹² Magyar Stat. Évkönyv. Új f. II. k. 36. l.

¹³ Magyar Stat. Évkönyv. Új f. IX. k. 24–25. l.

anyanyelvű (125.888), 12,4% román (18.032), 0,7% német (1.080) anyanyelvű, de ezek közül 8.298 tud magyarul s így a magyarul beszélők száma 134.186 (92.1%)¹⁴. Végül az 1930. évi népszámlálás alapján a régi megye községeiben a lakosság 82,2%-a magyar, azaz 129.669 lélek.¹⁵

A 64 HELYSÉG közül az 57 székely község egy tagban fekszik s a nyelvhatár csak a Tatros völgyében és Gyergyó északkeleti részén tér el a politikai határtól, hol a román lakosság zöme lakik. A gyergyói és csiki havasok világából ugyanis négy kapu nyílik Moldvába: a Tar havas alatt a Gyimesi-szoros, a Zsedány-hegy alatt a Békás-szoros, a Vereskő alatt a Tölgyesi-szoros, a Magyarós-hegy alatt a Bélbóri-szoros; ezeken át szivárgott be a moldvai román nép Csík területére s a szorosok körül építette fel telepeit. Itt találjuk a Gyimesi-szoros torkában Gyimesbükköt, a Békás-patak völgyében hosszan elnyúló Békás községet s a Kis-Beszterce völgyében Bélbort és Hollót, mint román telepeket. Keletkezésük részben a XVIII. század elejére, részben a XIX. századforduló idejére tehető s az első moldvai települők minden valószínűség szerint azok közül kerültek ki, akik az akkori időkben sokat vitatott havasfoglalásokat¹⁶ fejedelmük védelme alatt végrehajtották. A két észak-gyergyói község közül Várhegy a korosabb, a XVIII. század közepén már oklevél is említi, persze akkor még jelentéktelen kis jobbágyközség, de a havasokból leszivárgó telepes ivadékok lassacskán megnövelik a létszámot. Vasláb a legrégibb és a legjellegzetesebb e román telepek között. Pontos adatok híján a XVII. század elejére tehetjük keletkezésének idejét. A Lázárok alapítják birtokvédelmi szempontból s a század végén már templomot is építenek maguknak.

A székely községekben a románság csak szórványosan, elenyésző kisebbségben él¹⁷. Gyimesből lehúzódtak Szentmihályra (13,1%), Szépvízre (2,9%), a gyergyói határszélekről Tekerőpatakra (18,9%), Ditróba (5,2%), Szárhegyre (3,2%). Természetesen a székelység között nagyobb részük elszékelyesedett, ezt a görög katolikusok és a románok arányszáma közötti különbség is mutatja. A Tatros völgyében 14,1% a görög katolikusok arányszáma, míg a románoké 8,8%, de bennebb a megye középpontja felé haladva a görög katolikusok és a románok arányszáma között még nagyobb az eltolódás: Szépvízen (20,7 – 2,9) Pálfalván (12,1 – 0,0) és Csomortánban (9,7–0,0): ez a tatrosvölgyi beszivárgás vonala. A Kődönfelüli községekbe a havasokról ereszkedik le a románság: az ún. hat-község¹⁸ területén a görög katolikusok 3,5%-ot jelentenek, de itt is a megye középpontja felé haladva fogyó számsort találunk: a hat-község közül az északiakban a görög katolikusok arányszáma 5,4%, a déliekben csak 1,6%, s meg kell jegyeznünk, hogy csak Szentdomokoson találunk olyanokat, kik magukat románoknak is vallják (0,1%). Alcsík területén Lázárfalván vannak tömegesebben görög katolikusok (31,5%), mivel e községben, mely egyébként a besenyő-telepek sorába tartozik, szintén érvényesült a Lázárok és az Aporok nemzetiségi szempontokat nem ismerő jobbágy-politikája.

¹⁴ Magyar Stat. Évkönyv Új f. XXII. k. 18-19. l.

¹⁵ Anuarul Stat. al României 1937 și 1938. 60-63. l. közölt számadatok alapján.

¹⁶ V. ö. Székely Oklevéltár, VII. k. 318–19., 337. és 342. l.

¹⁷ Az itt következő számadatok az 1930. évi népszámlálás részletező közlése híján az 1910. évi népszámlálás adatai.

¹⁸ Szentdomokos, Szenttamás, Jenőfalva, Karcfalva, Dánfalva és Madaras.

A csíkmegyei románság és a csíkmegyei görög egyházak adatainak összehasonlító kimutatása

ÉV	Összes lakosság	Román	Görög katolikus	Görög-keleti	Különbség a románság és a két görög egyház híveinek száma között
1881	110.940	13.481	17.485	34	4.038
1890	114.110	14.470	19.261	65	4.856
1900	127.995	15.878	21.064	138	5.464
1910	145.720	18.032	23.724	188	5.880
1930	145.806	18.455	20.072	1.879	3.496
%					
1881	100.0	12,2	16,4	*	4,2
1890	100.0	12,7	16,9	*	4,2
1900	100.0	12,5	16,5	*	4,0
1910	100.0	12,4	16,3	0,1	4,0
1930	100.0	12,7	13,8	1,3	2,4

Lázárfalva tőszomszédságában, Tusnádon 3,2%, Verebesen pedig 3,7% a görög katolikus arányszáma, de fennebb az Olt völgyében mindössze 0,9%-os a görög katolikus és csak Zsögödön találunk románokat (0,1%). Máskülönb Alcsíkon a beszivárgó románság a Fiság völgyében talált otthont: itt a görög katolikus 5,4%-ot jelent, románok ellenben csak Csíkszentgyörgyön találhatók (0,2%); Csíkszentmárton Csekefalván a 2,0%-nyi görög katolikus mindössze egy hetede vallja magát románnak. E beszivárgási útvonalon is mind gyengül a számsor a középpont felé haladva. Kászon be van ékelve a havasi tájba, patak völgyén át megközelíthető: a 17,3%-os görög katolikus jelzi is a beszivárgás arányát, ebből azonban csak 0,3% maradt meg románnak. Gyergyó népe a legösszetettebb ebből a szempontból: a románság több irányból terjeszkedik. Az első útvonal a Békási-szoroson át vezetett s Békás község lett végállomása: elszigetelt román telep, miért is a görög katolikus és a románság arányszáma között nincs különbség (92,1 – 91,7). A második útvonal lehetőségét a Tölgyesi-szoros nyitotta, de Tölgyes község a székelység gyarmatává is lett, s így itt a románság a lakosságnak csak egynegyedét teszi ki: 27,3% görög katolikus, 26,6% román. A harmadik útvonal a bélbori: 85,0% görög katolikus, 85,9% román, a szomszédos Hollón azonban csak 61,4% a görög katolikus és 63,7 a román. Borszék már székely kolónia: görög katolikus 7,5, román 6,7%. A beszivárgás eredményeként létesült két észak-gyergyói román község, Salamás és Várhegy, akárcsak Békás és Bélpör, vagy délen Vasláb, kívül esik a székely népi terjeszkedés határán: a görög katolikusok és a románok arányszáma között nincs különbség. A többi községben azonban ugyanaz a jelenség áll előttünk, mint Csíkban: a román községekkel határos székely falvak faji és vallási egysége megbomlott a beszivárgás folytán, ámde ez a természetes beolvadás útján eltűnően van. A ritus-különbség azonban még következtetésre ad lehetőséget. Az északról délre tartó beszivárgás legnagyobb mértékben Ditrót, Alfalut, Szárhegyet és Gyergyószentmiklóst érintette, e községsoportban a görög

katolikusság 6,5%, a románság 2,6%; délen Tekerőpatak erősíti a szomszédos Vasláb helyzetét, itt a görög katolikusok arányszáma 22,7, a románoké 18,9%; a határos községekben, Újfalun, Kilyénfalván és Csomafalván azonban már elenyészően csekély mind a görög katolikus, mind pedig a román.

A megye régi területén a görög egyházak híveinek arányszáma 16,5%, a románságé 12,4%, a különbség az 1881–1910. évek átlagában 5.049 lélek; a megkisebbedett megye területén ezek az arányszámok némiképp módosultak: a románságé nagyobbodott (12,7%), a görög egyházak hívőszáma kevesbedett (15,1%), a különbség 3.496 lélek. A beolvadás valószínű mértékét adják e számok. Ha minden görög katolikust román eredetűnek tekintünk (ami egyébként helytelen feltetelezés, de ma hivatalosan elfogadott gyakorlat), a természetes beolvadás arányszáma a régi megye adatai szerint 23,9 százalék, míg a mai megye területén 15,9 százalék. Minimális arányszám, amely még veszít a jelentőségéből, ha meggondoljuk, hogy az ún. asszimiláltak össze-vissza nem tesznek ki egy nagyobbacska községet. A románság túlnyomó többsége saját telepein élt és él, s így a nagymérvű beolvasztás eleve kizárt is az elmúlt évtizedek folyamán. A román nemzetiségűek 90,2 százaléka a moldvai határ mentén létesült új községekben talált otthonot s ugyanitt helyezkedik el a görög katolikusság zöme is (71,0%); a megye központi területére – mint láttuk – csak jelentéktelen beszivárgás történt.

Gazdasági színvonal és népesedés

A ROMÁNSÁG kezdeti térhódításának oka az, hogy a XVI–XVIII. század folyamán Csík székely népe a sorozatos háborúk, forradalmak s az időnként felépő néppusztító járványok és szegénység folytán számbeli fejlődésben akadályozva volt. A politikai események sem kedveztek a belső népi terjeszkedésnek. Már Báthory István vajda kegyetlenkedései idején kialakul a közvélemény: „Ha a vajda úr ismét úr lesz felettünk, Felsőged országából el fogunk távozni”, s ezt követően minden jelentősebb politikai megmozdulás után találkozunk a kivándorlók tömegeivel, különösképpen a XVIII. század első felében, mikor a főkormányzók két ízben is, 1718-ban és 1745-ben maga is kénytelen közbelépni, de a folyamat nem állítható meg, sőt a Siculicidium utáni esztendőkből, különösképp 1775. körül, tehát éppen a tömegesebb román betelepülés időszakában, nyer új lendületet. Népi jó sokáig nem a lakatlan területek megszállására és kihasználására gondolt – üldözöttként erre nem is gondolhat –, hanem a határon túlra vándorol, s főleg Moldva folyó völgyeiben keres menedéket. Így önkéntelenül is népességcsere történt: csíkiak létesítenek új Kárpátokon túli magyar telepeket, míg a moldvaiak a határmenti székely havasvilág román telepeinek létrehozói.

A XIX. század folyamán azonban jelentősen emelkedik a tényleges szaporulat. A megye lakossága 1850-ben már meghaladja a 90.000-et, s ez közel háromszorosa az 1721. évi népszámnak. 1850-től fogva nyomon is követhetjük a népszaporulatot, míg elérünk a mai másfél százezres lélekszámhoz. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a természetes szaporulat számbavétele nem 158.000 lelket tesz indokolttá, a megye lakosságának ma 188.515 lelket kellene számlálnia. A különbség a megye határán túl keresendő: a múlt század végén s azóta is állandó ütemben folyik a kivándorlás. 1721-ben 1 km²-nyi mezőgazdaságilag megművelt terü-

letre 148 lélek jutott, ma 231, s mivel a lakosság számbeli gyarapodásával nem volt egyenes arányban az életet biztosító termelőmunkának a fejlesztése, később történt kísérlet a racionalizálásra és a nép gazdasági műveltségének emelésére, szükségszerűen megbomlottak a sorok, újabb kivándorlási hullám indult. Ma és a közelmúltban az otthon elhagyása már nemcsak a politika függvénye, hanem hangsúlyosabban a gazdasági életé.

MEGYÉNK TERÜLETE 4.093 km², népessége 146.584 lélek, tehát egy km²-re 29 lélek esik, amely mind az erdélyi átlag (54), mind az országos átlag (61) alatt áll. Nincs abszolút túlnépesedés; azonban a tájbeli viszonyok ennél sűrűbb népséget a gazdálkodás mai színvonala mellett alig engednek meg. Számolnunk kell ugyanis azzal, hogy hegyvidéken vagyunk, a medencék lapálya nem nagy kiterjedésű s agyagos, nem ritkán terméketlen dombvidék, meg a rengeteg erdőség teszi ki a nagyobb területet. Az éghajlat zord és szeszélyes; a hőmérséklet ingadozó; a csapadékviszonyok egyenetlenek. Természetes tehát, hogy a mezőgazdaságilag rendszeresen művelt terület alig 14%-nyi. A főszűly nem is a szemtermelésen, hanem az állattenyésztésen és az erdei gazdálkodáson volt és van. A rétek és kaszálók arányszáma az egész területhez viszonyítva 22%, a legelők 17%, s az erdők 32%. Pontosan:

a szántóterület	68.412 hektár:	13,8 százalék
a rét és kaszáló	108.289 hektár:	21,7 százalék
a legelőterület	85.331 hektár:	17,0 százalék
az erdők	162.280 hektár:	32,5 százalék
terméketlen	74.671 hektár:	14,9 százalék

A 68.412 hektárnyi tiszta mezőgazdasági terület 24,2%-a ugar. A maradék területen a termények megoszlását a túloldali táblázat szemlélteti. Eszerint a rozssal bevetett terület majdnem felére csökkent, ezzel szemben az árpával bevetett terület megkétszereződött s a zabé is kétszeres; hogy a burgonyával bevetett terület közel négyszer, a takarmányféléké pedig kétszer nagyobb 1937-ben, mint a század elején. A termelés a takarmánynövények felé mutat eltolódást, illetve a burgonyatermelésben állapíthatunk meg örvendetes fejlődést. Ezzel szemben meglepő és indokolatlan az ipari növények termelésében mutatkozó hanyatlás.

Az egyes termények átlaghozamát tekintve megállapíthatjuk, hogy megyénkben a mezőgazdasági kultúra viszonylagosan nem olyan fejletlen, mint amilyenek a felületesen ítélezők mondani szokták. Természetesen az átlagos közép-európai színvonal alatt marad, de van olyan, mint az átlagos erdélyi és látunk az országos átlagon felüli termés eredményeket is. Ez azonban nem sokat jelent.

A terméseredményeknek nincsen érdemi jelentőségük, mert a mezőgazdasági terület kicsiny és korlátozott lévén, a főjövedelmet az állattenyésztés és az erdőlés, illetve a fafeldolgozás és az ezzel járó fuvarozás jelenti. Tekintsük meg például egy átlagos nagyságú és minőségű birtokkal rendelkező gazda számadását. A tízholdas csíkdánfalvi gazdának mezőgazdasági jövedelme 32.686 lej, üzemi és családi kiadása viszont 47.906 lej. A különbözet tehát 15.220 lej, amelyet a fakitermelés jövedelméből (7.000), a fuvarból (6.000) és napszámból (3.000) fedez¹⁹.

¹⁹ V. ö. Adatok a székelyföldi kivándorlás háttéréből c. tanulmányunk példáival. Hitel, 1937. évi 4. sz.

A bevetett terület felhasználása 1900-ban és 1937-ben

Terményféléesség	Bevetett terület ha-ban			A termés értéke 1937-ben	
	1900	1937		LEJ	%
		absz. sz.	%		
Gabonafélék	35.257	39.171	75,5	163.120.782	42,8
Burgonya	2.571	9.287	17,9	194.838.800	51,2
Takarmányfélék	996	2.145	4,1	9.739.560	2,5
Zöldségfélék	565	733	1,4	6.427.980	1,7
Ipari növények	709	499	0,9	6.178.200	1,7
Összesen:	40.098	51.835	100,0	380.305.322	100,0
Rét és kaszáló		108.289		238.214.850	
		160.124		618.520.172	

Ha most a közgazdaságtan módszereinek²¹ felhasználásával elkészítjük Csík termelésének és fogyasztásának mérlegét, úgy méginkább tisztázódik a megye gazdasági helyzetképe. Itt nem közölhető bonyolult számítások alapján a gabona szükségletet 38.410 tonnában állapíthatjuk meg; ezzel szemben a gabonatermés eredménye 13.025 tonna, tehát a hiány 26.385 tonna 118 millió lej értékben. Az átlagos hússzükséglet 22.780 darabból álló marhaállományt és 45.000 darabból álló sertésállományt tesz szükségessé: a sertésállomány azonban mindössze 14.569 darab, ami azt jelenti, hogy népünk hússal való táplálkozása hiányos, tehát az átlagszámokat nem használhatjuk s a pozitív szükségletet kiszámítani nem tudjuk. Egyet állapíthatunk meg, azt, hogy a marhaállomány fölöslegének értékesítése révén mintegy 55–70 milliós jövedelemmel számolhatunk s a tejfölösleg több mint 30 millió lej értékű. A burgonyaszükséglet 21.988 tonna, terem 97.419 tonna, a különbözet: 75.431 tonna, ami több mint 150 millió lej hasznot jelent. A tehertételek azonban jóval túlhaladják a bevétel összegét, ha számításba vesszük, hogy Csík nem kukoricatermő vidék, de továbbá az évi cukorfogyasztás mintegy 32 millió lejt, a sószükséglet kb. 2 millió lejt, a fűszer 17 millió lejt s a ruházati cikkek közel 60 millió lejt emésztenek fel. Itt vannak például a ruházati cikkek: a szükséglet 4.000 mázsa kender- és lenrostot kíván, de ennek a mennyiségnek csak fele terem meg a megyében; a gyapjúsükségletet 300.000-es juhállomány tudná ellátni, nyírható juhunk azonban csak 86.484 van; s ehhez járul a teljes pamutszükséglet²². De azután, ha fel is tesszük, hogy az eddig sorjába vett bevételi és kiadási tételek kiegyenlítk egymást, még akkor is fedezetlenül áll az adók, az állami és községi szolgáltatások összege, továbbá a gazdasági beruházásokra, gyógykezelési, közművelődési és közcélokra fordított pénz, végül a szesz és dohány milliókra felmenő, önkéntes néppusztító adója.

²⁰ V. ö. Magyar Stat. Évkönyv, Új folyam, VIII. k. és Statistica Agricola pe anul 1937. megfelelő rovataival.

²¹ Erre kitűnő példa *Vita Sándor* tanulmánya: A Székelyföld önellátása. Hítel, 1938. évi 4. sz.

²² Az itt felhasznált adatokra nézve I. a Statistica Agricola pe anul 1937. és a Statistica animalelor domestice pe anul 1935. c. hivatalos kiadványok megfelelő rovatait.

A csíki nép csak abban az esetben képes földjén életszínvonalát fenntartani s gyarapodni, ha állatállományát még gazdagabbá és értékesebbé tudja tenni s ha az erdő kitermelés lehetőségei nyitva állanak előtte. Az erdő kérdés azonban az utóbbi időkben súlyos válságba került, mert a közbirtokossági szervezet a belső egyenetlenkedés, de különösképp a külső nyomás folytán elvesztette régi közgazdasági jelentőségét, pedig megyénk 54 közbirtokossága 32.104 tagjával s 104.000 hektár legelő- és erdőterületével a legjelentékenyebb gazdasági tényezőnk, különösképpen ha meggondoljuk, hogy a megye családfőinek több mint fele (kerekén 25.000) olyan kisgazda, akinek saját birtoka nem éri el az öt holdat, sőt a négy holdat is alig s létalapja nem kis mértékben épp a közös vagyon jövedelméből való részesedés. Az adó- és erdőügyi hatóságok támasztotta nehézségek, a kitermelés körüli visszaélések, a szervezet békés működését megakadályozó személyi küzdelmek erősen kikezdték ezt a sajátos, az ősi időkre visszamutató intézményt²³. A hegyek máskülönben sok helyen már letaroltan állanak, a kitermelési hasznót a múltban is az idegen vitte el s a szakértők azt mondják, hogy egy-két év múlva lekerül az utolsó számottevő erdő is havasainkról, a fűrészüzemeket leszerelik, a fakereskedők elmennek, s a közbirtokosságnak marad a kopár hegyoldal, meg az adó s a köztartozások hátráléka.

CSÍKI ÁTLAGBAN és a helyi körülmények között fejenként 1,7 hektárnyi szántó-, rét- és kaszálóterületre van szükség ahhoz, hogy a gazdálkodást viszonylagosan rentábilisnak mondhassuk. Az igényelt 249.193 hektárból azonban csak 176.701 hektár áll rendelkezésre s ebből következik, hogy a megye mai lakosságának 29 százaléka mezőgazdaságon kívüli jövedelemre utalt s ez indokolja meg a kivándorlás jelenségét s a népmozgalomban mutatkozó számbeli eltolódásokat is. A korlátozott gazdasági életkeretben azonban oly nép él, amely életkedvvel tele, csak keserűségből fordul az egyke népesedést akasztó módszeréhez s többségében még ma is húzódozik a magzatelhajtás néppusztító mütététől, de a lehetetlennel küzdeni már-már képtelen, csecsemőket és gyermekeket temet s a népfölösleg állandó útemben vándorol a megszokott útvonalakon.

A csíki népmozgalom jellegzetessége, hogy a születések csökkenése alig valamivel nagyobb mérvű, mint a halálozás javulása s így a természetes szaporulat ugyanazon a szinten vesztegel közel egy félévszázada. A múlt század nyolcvanas éveiben a születések ezrelékszámja meghaladja a 45-öt, a kilencvenes években már csak 40 körül mozog, a századforduló éveiben 35 és 40 között, a háború előtt ismét emelkedik, de a háború után nagy csökkenés áll be s ma 27,9 ezreléket mutat s így a félévszázados csökkenés 70 százalékos, amely sokkal nagyobb, mint a magyarság ezidőbeli csökkenés-átlaga. Csak a falusi népességet véve tekintetbe:

országos átlag	32,9 ezrelék
erdélyi átlag	27,2 ezrelék
csíki átlag	28,8 ezrelék

A halálozás javulása ellensúlyozza ezt a számbeli zuhanást: a nyolcvanas években a halálesetek számaránya 35 ezrelék, a kilencvenes években s később is 28

²³ V. ö. *Fodor Pál* tanulmányával: A székely közbirtokosságok néhány időszerű kérdése. Hítel, 1938. évi 2. sz.

ezrelék, ma azonban csak 16,4 ezrelék, tehát a javulás 60 százalékos. Biztató és viszonylagosan is kielégítő fejlődés. A falvakra vonatkoztatva:

országos átlag	19,4 ezrelék
erdélyi átlag	18,6 ezrelék
csíki átlag	16,6 ezrelék

A halálozás kérdéskörén belül azonban nagy eltolódást mutat a csecsemő- és gyermekhalálozás. Egyik legerősebb népesedési területünkön három évtizedes átlagban tekintve (1906–1935)²⁴ az összes halottakból az

1 éven aluli életkorra esik	29,5%,
1–4 éves életkorra esik	19,9%,
5 éven aluli életkorra esik	49,4%,
5–19 éves életkorra esik	7,2%,
20–39 éves életkorra esik	7,5%,
40–59 éves életkorra esik	9,4%,
50–60 éves életkorra esik	24,1%,
60 éven felüli életkorra esik	26,1%.

Csak az utóbbi években kezd örvedetesen csökkenni ez a nagyarányú gyermekhalálozás; ma az a helyzet, hogy amikor 100 élve születtire

országos átlagban	17,8
erdélyi átlagban	17,1
akkor csíki átlagban	16,3 csecsemő halott esett. ²⁵

Népfölösleg és kivándorlás

A TERMÉSZETES SZAPORULAT arányszáma – mint már említettük – lényegesen nem változott az utóbbi félvszázad alatt, a népességszám azonban időközben 30 százalékkal emelkedett s a viszonylagos túlnépesedés következményeképp közel negyedszázeezer lélek elhagyta a megye területét. Csík társadalompolitikájának talán ez a legvitatottabb kérdése. 1862-ben már alapítvány létesül a kivándorlás megakadályozására s ettől az időtől fogva az irodalmi adalékok is számosak: vannak, akik felállítják a napszámos, cseléd és végleges kivándorlók hierarchiáját – vannak, kik analógiát keresnek s újkori népvándorlásnak mondják, a tények taglalása s az adatközlés sem szegényes. A kérdés azonban ma éppannyira megoldatlan, mint akárcsak a múlt század utolsó évtizedeiben. Különösképpen, ha a kászonalcsíki járást tekintjük, melynek népessége az egymást követő népszámlálások tanúsága szerint mind kevesebb és kevesebb:

1869: 25.233	1890: 24.366	1910: 21.849
1880: 24.936	1900: 25.396	1930: 21.663

²⁴ V. ö. Öt oltmenti székely község népmozgalma c. tanulmányunk adataival. Hitel, 1937. évi 1. sz.

²⁵ Az adatok egyrészt a M. Stat. Közl., másfelől a Buletinul Demografic al României megfelelő kötetiből valók; az 1937. évi adatokra nézve. I. Anuarul Statistical României 1937 și 1938, 112–117. l.

Kászonból ma is hetenként kétszer indul társasgépkocsi, hogy Bukarestbe szállítsa az új emberanyagot s hozza haza a „látogatókat”. A hegyek közé bezárt „szegeletföldje” előtt kitérült méginkább a keleti kapu s ma már megszokássá lett a távolban való tartózkodás. Van község, hol a házak bezárulnak, az ajtókra s ablakokra deszkapánt kerül, a lakosság egyharmada elhagyta otthonát. Két hazájuk van: itthon a kisbirtok, esetleg a gyermek, „odabent” a kereset és az érdek. Miért építsenek falujukban kultúrházat? „Van nekünk Bukarestben.” A lélek átalakul s feltartóztathatatlan a szellem kicserélődése is. Költekezőkké lesznek, urasan élnek, a formára sokat adnak; a határ kevesbedik s a gazdasági szükségből nem hogy kivergődnének, de a nyomorúságba még inkább belevesznek, mert népbetegegek s a gyermekek testi, lelki, szellemi színvonal süllyedése mutatja a kétlakóság áldatlan hatását. Szerencsére azonban ez a jelenség nem általános: közvetlen a szomszédban gyarapodik az élet, a kereset hazakerül s az ember is előbb vagy utóbb: az Ókirályság nem új haza, hanem csak a pénzszerzés földje. De az erkölcsi lazulás, a hagyományok fakulása, a néplélek színtelenése itt sem marad el s mindez általánosan jellemző tünet azokban a községekben, honnan a pénzszerzés útvonala keletre vezet. Csak Gyergyó az a kivételes hely, hol a községek jobbára megkötik a szaporulatot, új falurészek létesülnek s a népfölösleg a Maros völgye felé tájékozódik. Felcsík sokban Gyergyóhoz hasonló: a népszaporulat nagyobb része otthon marad, de a termőföld már túlságosan kicsiny s a mellékkereset is bizonytalan. A lakosság kétharmada tíz holdon aluli birtokos s ennek a résznek is nagyobb hányada alig rendelkezik 5–6 holdnál többel. A „passzus” már kiállítva, csak a tarisznyát kell vállra kapni s az utat megválasztani.

A RÉGI CSÍK lelkes és buzgó közigazdásza egykor így kiáltott fel: „A csíki föld! Termő az mind egy barázdáig, ha nem is mind búzát vagy szőlőt termik. Termik az erdőt, termik az ásványvizet, termik ásványt, termik az legelőt és a legelő termik barmot, melyekből egyformán nyerheti a földet lakó nép az ő megélhetését.” Az otthoni életkeret szélesítése – valóban ez a nyomasztó gazdasági helyzet egyetlen megoldási lehetősége. Csík gazdag terület, csak a nép nincs tudatában, hogy minő kincsekkel rendelkezik. Vitos Mózes lokálpatrióta érzéstől eltelve mondja, hogy a régi Magyarországnak egyetlen vidéke sem gazdagíthatná jobban a keblében rejtőzködő rengeteg kincssel szegény, sok nyomor és nélkülözésekkel küszködő lakóit, mint éppen Csík megye.²⁶ Van némi túlzás ebben az állításban, de az igazságtól mégsem esik azért távol.²⁷

Csík hagyományai, mondavilága s nem utolsó sorban oklevelei arról bizonykodnak, hogy a Hargitán-túli székek eldugott területén nincs olyan hely, hol a történeti idők valamelyik szakaszában ne kutattak volna ásványi kincsek után; sok helyt, hol ma kaszálók terpeszkednek, hajdan bányák száza nyílt s szorgalmas bányászok munkálkodtak. Induljunk el a déli részéről s kövessük nyomon az oklevelekben említett bányahelyeket s említsük meg azokat is, amelyekről a szájhagyomány szól. A menasági Aranysás-patak nevét onnan kapta, hogy régebben – miként a nép beszéli – azon a környéken nagy mennyiségben aranyat ástak. A

²⁶ V. ö. *Vitos Mózes*: Csík megyei Füzetek. Csíkszereda, 1894. 274., ill. 811. l.

²⁷ Félreértés elkerülése végett hangsúlyozzuk, hogy a következőkben nem az a célunk, hogy népünket a bányászkodásra ösztönözzük: csak egy tipikus jelenségre, az életteremtés egyik jellemző tünetére kívánunk rámutatni, miként az a befejező mondatokból világosan ki is tűnik.

közvetlen szomszédságban Csíkszentgyörgy is Bánkfalva erdősegeinek északkeleti részén kőszéntelepről, réz- és vaserekről szólnak. Délebb a lázárfalvi Kápolnamező nevű helyen a hagyomány szerint üveghuta és bűdöskőfűjtató állott. A csíktusnádi határban Bányapatak a nevében hordoz bizonyosságot a monda mellett, amely szerint ama határrészen aranyat és ezüstöt bányásztak. Verebesről írja Kunics *Dacia Siculijá*-ban: „Ferri fodinis inclarinť”. Csíkszentsimonnak Aladár nevű helyén aranybánya volt, Aszópataki bányának vagy Bartis sarkán lévő bányának nevezték. Csíkszentimre Vermet vagy Verem nevű helyén ma is rá lehet akadni a régi vasbánya nyomaira; a Bányapatak nevű helyen 1892-ben ünnepélyes külsőségek között kezdték el az ásatásokat, de a „Bányapataki Istenáldás Társulati Bányamű” kezdeménye, mint annyi más, hamarosan elakadt. A csíkszentkirályi Csorba-Kertje nevű határrészen a hagyomány vashámorról tud s azt beszélik, hogy 1694-ben elpusztított Czibrefalvának is hajdan nevezetes vasbányája volt. A Csíkszeredától Oláhfalunak vezető országút mellett az Olt hídjától jobbra kiemelkedő dombot Vasfúvó-dombnak nevezik. A csicsói Silló János 1846-ban községe határában is értékes ércekre bukkant, a zalatnai Bányászati Hivatal szabadalmat is adott Sillónak, de a tőkehiány itt is megakasztotta a munkálatokat, akárcsak a Vacsárcsi határában, honnan pedig már a fejedelemség idejében szállítottak vaskövet a madarasi hámorhoz. A madarasiak, mint bányászok, Zsigmond királytól nyertek szabadalmat s számos okleveles intézkedést ismerünk, melyek a madarasi bányászat felmerülő kérdéseit rendezték. A hámorok a Madaraspataka mellett voltak s ezt a helyet ma is Fejedelem-kertjének nevezik. Madarason a XVII. század elején a Széleskútsarka alatti helyen kénesebányászat is folyt s a felhagyott bányákat ma Sárigék bányájának nevezik. Oklevelekben gazdag a csíkdánfalvi hámor is, a bányák a Bánya nevű határrészen voltak. A határnevek még őrzik tehát a régi bányakultúra emlékét, ma azonban az említett helyeken okszerű kutatás nem folyik s a lappangó kincsek fölszínre hozatalára ki sem gondol. Még Balánbánya bányaműveit is leállították, pedig e réztelepet még a legutóbbi időkben is igen jelentőségűnek mondták. S ez a helyzet Gyergyóban is. A szárhegyi Szármány nevű hegy délnyugati oldalán található „fehérvő” kitermelése nem folyik abban a keretben, amelyet megérdemelne. A csomafalvi Aranyász nevű patak békésen csörgedez s a remetei Bánya-ucca sem idéz fel az emberekben különösebb gondolatokat, a Kereszthegy északi oldalán található csillámkővel sem sokat törődnek, macska-aranynak nevezik s a gyermekeknek jelent csak örömet. Ditró vashámora, akárcsak a csíki hámorok, pénz hiányában leállt, a Bánya nevű hegy titkait nem háborgatják. Valamivel szerencsésebbek a határmenti kőszéntelepek: Borszék, Bélbor, Holló, Tölgyes, de az a vashámor, amelyet a Segesváriak 1852. körül a Kis-Beszterce vizén túl, a szárhegyi Mezővész északi bütűje irányában állítottak fel s amely annak idején jó erővel és móddal látott a dologhoz, ma osztozik a hargitai vashámorok sorsában. A csíki embernek – nevelés és képzettség hiányában – ma már nincs érzéke a bányászathoz, a hajdani bányász családok leszármazottjai földművelőkké lettek, s csak a régi lustrák árulkodnak az ősök talán hasznosabb foglalkozása mellett. Még a kőbányákat is átengedték az ügyes és élelmes idegeneknek, kik a nagy keresletet felhasználva, hegyoldalakat bontanak szét megye szerte, lehetőleg a közforgalmi utak mentén. A csíki ember itt nem vállalkozó, hanem csak munkás és fuvaros. Szerfölött megelégedett, mert kereseti lehetősége van, s arra nem is gondol, hogy újabb anyagi ártalom kiszolgálója. Néhány évvel,

évtizeddel előbb éhes és irgalmatlan idegenek elnyelték a hegy termését, az erdőt, s most felfalni készek magát a hegyet is. Egészen valószínű, hogy a hegyvidék kőfalainak lebontása után a ma még eldugott nemes kincsek tárába hatolnak be s a föld tulajdonosa – mondhatni: csak borra való ellenében – nézi vagyonának elszállítását, sőt ehhez segédkezet is nyújt.

VENCZEL JÓZSEF